

HVORDAN SNAKKER UNGDOM OM RELIGION – OG HVORFOR SNAKKER DE SÅNN?

EN KVALITATIV STUDIE AV UNGDOM I ALDEREN
13–15 ÅR¹

AV MARIE VON DER LIPPE

Artikkelen fokuserer på hvordan ungdom snakker om religion og mangfold i et flerkulturelt samfunn. Mer spesifikt er fokus rettet mot hvordan de snakker om islam og muslimer i en norsk kontekst. Med utgangspunkt i intervju med elever i 13–15 årsalderen har formålet vært å analysere forholdet mellom elevenes måter å snakke på, og dominerende diskurser i offentligheten. I første del av artikkelen presenteres det teoretiske grunnlaget, og hvordan Gerd Baumanns begreper ”dominerende” og ”demotiske” diskurser blir brukt i analysen. Deretter kontekstualiseres studien i forhold til den norske debatten om religiøs og kulturelt mangfold, før selve metoden og datamaterialet presenteres. I analysen fokuseres det særlig på noen av ungdommenes utsagn og de diskursene de ser ut til å aktivere. Avslutningsvis diskuteres hvilke konsekvenser funnene i analysen kan ha for skolen og for lærere som underviser i religions- og livssynsfaget, RLE.

Hvordan snakker ungdom om religion, hva snakker de om, og hvorfor snakker de som de gjør? Gjennom en analyse av intervju med elever i alderen 13–15 år forsøker denne artikkelen å svare på disse spørsmålene. Fokuset er særlig rettet mot hvilke diskurser ungdommene ser

ut til å dra veksler på når de snakker om religion og religiøs mangfold: Den ene er preget av åpenhet og et positivt syn på det flerkulturelle samfunnet; den andre av skepsis og til dels frykt for innvandrere generelt, og islam og muslimer spesielt.

Formålet med artikkelen er å se nærmere på hvordan elevene snakker om religion og religiøs mangfold, og hvilke kulturelle verktøy som synes å være tilgjengelig for dem. Kort oppsummert er forskningsspørsmålene som følger: Hvilke diskurser ser ut til å være tilgjengelig for elevene når de snakker om religion og religiøs mangfold? Hvordan trekker elevene veksler på disse diskursene i intervjuene? Hvilke diskurser synes å være dominerende, og hvilken sammenheng er det mellom elevenes utsagn og diskurser på makronivå? For å undersøke disse spørsmålene benytter jeg diskursanalyse både som teoretisk og metodisk tilnærming. Diskursanalysen gir muligheter for å analysere elevenes samtaler på individnivå til mer overgripende diskurser i det norske samfunnet. For dette analytiske formålet anvender jeg antropologen Gerd Baumanns (1996) begreper ”dominerende” og ”demotiske” diskurser.

TEORETISK UTGANGSPUNKT

Dominerende og demotiske diskurser

I sin etnografiske studie av en multietnisk bydel i London, Southall, ser Gerd Baumann på hvordan folk veksler mellom ulike diskurser når de snakker om kultur, fellesskap og ulike identiteter. Istedenfor å studere én etnisk gruppe, fokuserer Baumann i *Contesting Culture* (1996) på samspillet mellom ulike etniske grupper og individer i en og samme bydel. På den måten viser han hvordan begrepene *culture* (kultur) og *community* (fellesskap) dekker over forskjeller på tvers av grupper og individer. Selv om innbyggerne selv bruker begrepene, varierer det hvilket innhold de legger i dem. Baumann viser hvordan begrepene kultur og fellesskap blir brukt på to systematisk forskjellige måter av ”southallerne” selv. På den ene siden drar de veksler på en dominerende diskurs relatert til kulturelle fellesskap, mens de på den andre siden

bryter med denne diskursen ved å etablere en alternativ diskurs, der sammenhengen mellom kultur og fellesskap nyanseres og problematiseres og i ytterste konsekvens avvises. Denne alternative diskursen kaller Baumann en demotisk diskurs (Baumann 1996:10).²

Den dominerende diskursen relatert til kultur og religion finnes både på samfunnsmessig makro- og mikronivå. Den anvendes, forsterkes og reproduseres blant annet i media og av politikere. I enkelte tilfeller mener Baumann imidlertid at innbyggerne i Southall helt bevisst, og i egen interesse, også anvender den dominerende diskursen ved å identifisere seg med kjente kategorier som sikher, muslimer, punjaber eller hvite. I andre situasjoner viser kategoriene seg mer flytende, når innbyggerne deltar i andre fellesskap på tvers av etniske og kulturelle skillelinjer. Baumann tilskriver informantene sine en dobbel diskursiv kompetanse, der kultur og fellesskap defineres og redefineres, ut fra hvilken tilhørighet som vektlegges. Det betyr at kulturelle og etniske kategorier enkelte ganger blir opprettholdt, mens de i andre tilfeller blir avvist som ubrukbare kategorier (Baumann 1996:190). Dette gir grunn til å anta at aktørene ikke bare konstitueres av den dominerende diskursen, men også fremstår som aktører som kan endre denne diskursen, ved å benekte en gitt sammenheng mellom kultur og fellesskap. Et sentralt spørsmål er i hvilken grad aktørene har mulighet til å delta i diskursproduksjonen. For å belyse disse mulighetene og forholdet mellom aktør og struktur, er diskursteori en nyttig inngang.

Diskursteori

Fullstendig klar over diskursbegrepets noe vage innhold, deler Baumann Lutz og Abu-Lughods (1990) forståelse og bruk av begrepet: "One is to help focus the analysis of language and other social practices on pragmatics, rather than semantics, and the other is to relate these 'large-scale pragmatics' to the efficacy of power relations" (Baumann 1996:10). Diskurs relateres dermed både til språkhandling og strukturelle maktrelasjoner. Ifølge Jørgensen og Phillips (1999) finnes det ingen større enighet om hva diskurs er, eller hvordan man kan analysere dem. De foreslår likevel en slags minimumsdefinisjon, der diskurs forstås

som ”en bestemt måte å tale om og forstå verden (eller et utsnitt av verden) på” (1999:4). Felles for ulike diskursteoretiske tilnærminger, er en forståelse av at representasjoner av virkeligheten konstrueres gjennom språket, og at noen av disse fremstår som mer selvfølgelige og naturlige enn andre. Det er dette Baumann kaller ”den dominerende diskursen.” Diskurser er nært knyttet til historiske, sosiale og politiske forhold, og kun effektive innenfor bestemte og avgrensede sosiale rom. Hensikten med diskursanalysen er vanligvis å avdekke disse selvfølgeliggjorte måtene å snakke om verden på, og den maktutøvelsen disse diskursene legitimerer (Gullestad 2002:47). Den forsøker også å belyse hvordan sosiale aktører både former og lar seg forme av diskursene, og hvordan kunnskap, identitet og sosial praksis både endres og reproduseres på aktørnivå (mikro) og samfunnsnivå (makro).

Denne dobbeltheten i ytringene gjelder imidlertid ikke bare de fordomsfulle ytringene, men preger også språket til personer som fremstår som lite fordomsfulle. Poenget er at den dominerende diskursen fungerer som et bakteppe uansett (Vassenden 2008:49). Grovt forenklet kan man si at de dominerende diskursene tar form på et samfunnsmessig makronivå, mens de demotiske diskursene formuleres på individnivå, basert på en type hverdagserfaringer uttrykt i et hverdagsspråk. Analytisk sett er inndelingen i et makro- og et mikronivå hensiktsmessig for å vise sammenhenger mellom de ulike nivåene i talen. Som språkbrukere er vi sosiale aktører som snakker både som samfunnsmedlemmer, medlemmer av ulike grupper og fellesskap, og ut fra personlige erfaringer. Ytringer kan derfor analyseres på ulike nivåer og knyttes til forskjellige diskurser. For å kunne si noe om hvilke diskurser ungdommene drar veksler på og hvilke repertoarer som er tilgjengelige for dem, er det derfor nødvendig å si noe mer om den nasjonale debatten omkring det flerkulturelle Norge.

Den norske debatten

Diskusjoner knyttet til det flerkulturelle Norge har lenge vært både politiserte og polemiske. I en rapport fra Norges forskningsråds IMER-program blir kontroversene i stor grad knyttet til fortolkninger av

rasisme og diskriminering i det norske samfunnet (Rogstad og Midtbøen 2009). Når hendelser i det offentlige rom fortolkes som uttrykk for rasisme eller diskriminering, oppstår det ofte en konfliktfylt debatt der grensene mellom akademia, politikk, moral og erfaringer blir utfordret. I rapporten diskuterer Rogstad og Midtbøen det de kaller ”den tveeggede nektelsen i Det nye Norge.” På den ene siden finner vi en majoritetsbefolkning som omtaler og forstår seg selv som åpen og imøtekommende og absolutt ikke rasistisk, men med noen klare forestillinger om at det norske samfunnet bygger på et sett av norske verdier. På den andre siden finner vi en variert minoritetsbefolkning som i liten grad hevder at de er utsatt for rasisme, men der fortellinger og livshistorier knyttet til enkeltpersoner tyder på noe annet (Rogstad og Midtbøen 2009). Den norske samfunnsvitenskapelige debatten omkring rasisme har i liten grad vært orientert mot internasjonal forskning. I den grad den faglige debatten har vært konsentrert omkring fordommer og rasisme har dette i stor grad vært knyttet til et tradisjonelt rasismebegrep med utgangspunkt i biologisk ”rase” (Gullestad 2002:152). I sin tid tok Gullestad et kraftig oppgjør med forskerkolleger, politikere og media som hun mente var med på å produsere og opprettholde forestillinger om ”oss” og ”de andre” som to uforenlige størrelser, og mente det var avgjørende at majoritetsbefolkningen nettopp ser på seg selv som majoritet for å komme videre i debatten om det flerkulturelle Norge (Gullestad 2002).

Mediene har stor innflytelse på folks oppfatninger og holdninger, og mengden oppslag om en sak er avgjørende for mediens påvirkningskraft. I rapporten ”Innvandrere i norske medier: Medieskapt islamfrykt og usynlig hverdagsliv” (IMDi 2010) analyseres blant annet forholdet mellom medierepresentasjoner og folks holdninger til det flerkulturelle samfunnet.

I løpet av 2009 var det ifølge medieanalysebyrået Retriever AS omtrent like mange oppslag i media om islam og muslimer, som det var om den norske statsministeren, Jens Stoltenberg (IMDi 2010). Mediediskursen er blitt mer ”religionifisert” enn tidligere, og på mange måter er den offentlige debatten om innvandring og integrering blitt en debatt

om islam og muslimer. Selv om mediediskursene i forhold til det flerkulturelle samfunnet ikke er entydige (IMDi 2010), har det i løpet av det siste tiåret utviklet seg en problemfokuset mediediskurs i forhold til innvandring og integrering. Denne tendensen ble ytterligere forsterket etter 11. september 2001, og ifølge religionsforskeren Mattias Gardell er den negative mediestrømmen om islam massiv: ”Det lar seg knapt gjøre å åpne en avis eller se på fjernsyn uten å møtes av ensidige portretteringer og et evig mas om hvordan muslimer er, på den ene negative måten etter den andre – krydret med utsagn som man kan ikke snakke om problemene med islam” (Gardell 2011:92). I denne artikkelen er det ungdommenes eget fokus på media som premissleverandør som står i fokus. Ifølge ungdommene snakker de om islam fordi islam og muslimer stadig er representert i nyhetene. På samme tid gir flere av ungdommene uttrykk for at medienes fremstillinger gir et lite representativt bilde av muslimer og at de ønsker andre representasjoner av islam i skolen (se også von der Lippe 2009).

Under arbeidet med analysen av intervjumaterialet ble det etter hvert tydelig at enkelte begreper og kategorier viste seg å være mer fremtredende enn andre. Disse såkalte forankringspunktene (Olsen 2006:67) i teksten var nyttige for å identifisere hvilke diskurser som trådte frem som dominerende diskurser i materialet. Et analytisk fokus på forankringspunktene i teksten gjorde det også mulig å se hvilke begreper som kunne knyttes til de forskjellige forankringspunktene, og hvilke tegn som hadde en tendens til å opptre sammen (kollokasjoner). I flere av intervjuene med ungdommene kan islam og muslimer sies å være såkalte forankringspunkter i samtalene om religion og flerkultur. Kollokasjoner knyttet til ”islam” og ”muslimer” var blant annet ”terrorisme,” ”selvmordsbombere” og ”11. september.” Ved å identifisere forankringspunkter og kollokasjoner ble det etter hvert tydeligere hvordan og på hvilken måte ungdommene konstruerer virkeligheten gjennom språket, og hvordan enkelte diskurser blir mer dominerende enn andre.

Det er imidlertid ikke kun én dominerende diskurs som råder, men flere. Der Baumann snakker om den dominerende diskursen anvendes i denne studien begrepet ”dominerende diskurser,” for å vise at det også

eksisterer parallelle og konkurrerende hegemoniske diskurser som påvirker individene på mikronivå. Denne forståelsen danner noe av bakgrunnen for analysen av norske ungdommers måter å snakke om religion og religiøst mangfold på, og særlig hvordan de uttrykker seg i forhold til islam og muslimer. Poenget med analysen er å vise hvordan diskurser på strukturelt nivå inngår i elevenes repertoarer og tolkningsrammer.

UTVALG OG DATA

Artikkelen bygger på et intervjumateriale som ble produsert i 2007/2008, som en del av et større europeisk prosjekt knyttet til ungdoms forhold til religion i flerkulturelle samfunn (REDCo).³ Ved siden av to omfattende spørreundersøkelser der ca. 850 norske elever til sammen deltok,⁴ ble det gjennomført flere semi-strukturerte intervju med et utvalg av elevene i etterkant. Denne artikkelen bygger på data fra individuelle intervju med 20 elever i alderen 13–15 år. Elevene kommer fra fire forskjellige skoler (tre offentlige og en kristen privatskole) og har kristen (8), muslimsk (6) og ikke-religiøs (6) bakgrunn. Utvalget består av 11 jenter og 9 gutter med forskjellig nasjonal og etnisk bakgrunn (norsk, irakisk, kurdisk, somalisk, filippinsk, jemensk, kreolsk, zanzibarisk og noen med blandet norsk/ikke-norsk bakgrunn). I intervjuet ble det brukt en temabasert intervjuguide for å sikre at viktige emner og spørsmål kom opp i samtalen med elevene. Det gjorde det også mulig å følge elevenes tankesprang, og gjorde at situasjonen i stor grad minnet om en vanlig samtale. Hensikten var at elevene skulle kunne komme med sine egne oppfatninger og meninger om de ulike temaene i løpet av samtalen, og samtidig gis mulighet til å påvirke samtalens utvikling (Brömssen 2003:114–115).⁵ Denne strategien er vanlig innenfor diskursanalytisk arbeid, der hensikten nettopp er å avdekke mønster og sammenhenger, men også uklarheter, selvmotsigelser og konkurrerende diskurser som informantene tar i bruk. Det overordnede temaet for samtalen var ungdommenes meninger om religion og religiøst mangfold.

UNGDOM OG RELIGION

Innen samfunnsforskningen har det lenge vært interesse for ungdom som vokser opp med minoritetsbakgrunn og sammensatte identiteter, og flere norske studier har de siste årene belyst forholdet mellom individ, religion, etnisitet og identitet.⁶ De har primært sett på barn og unge med minoritetsbakgrunn, og hvordan religion (særlig islam) og etnisk bakgrunn inngår i deres pågående identitetsarbeid i en norsk sammenheng. Andre studier har hovedsakelig vært opptatt av kristen tradisjon og hvilken rolle kristendom og gudstro spiller i unge menneskers liv.⁷ Disse sistnevnte studiene har i mindre grad berørt ungdom med minoritetsbakgrunn og flerkulturelle perspektiver. Flere undersøkelser blant unge de senere årene har også fremhevet at ungdom i Norge er lite interessert i organisert religion, men viser åpenhet og nysgjerrighet i forhold til alternativ religiøsitet.⁸ Denne studien skiller seg fra de foregående studiene blant annet ved å fokusere på språket og hvordan ungdom *snakker* om religion, men også ved å inkludere ungdom både med majoritets- og minoritetsbakgrunn, og ungdom med og uten religiøs tilhørighet.

Som en del av det større europeiske REDCo-prosjektet ble det i forkant av de kvalitative intervjuene gjennomført en omfattende kvantitativ spørreundersøkelse blant over 700 ungdommer ved ulike ungdomsskoler i Norge (Skeie og von der Lippe 2009). I korte trekk kom det frem at flertallet av de spurte ungdommene ikke brydde seg om religion og at religion for de fleste ikke spilte noen rolle i hverdagen deres. På samme tid viste religion seg å være viktig eller *veldig* viktig for en tredjedel av de spurte elevene. I dataanalysen kom det også frem at religion var viktigere for elever med muslimsk bakgrunn (60%) enn det var for kristne elever (12%) (Skeie og von der Lippe 2009). De kvalitative intervjuene viste imidlertid et noe annet bilde. Mens enkelte av de muslimske ungdommene fortalte at de ba fem ganger om dagen, var det andre som aldri ba eller gikk i moskeen. Uavhengig av religiøs praksis oppfattet de likevel religion som viktig, noe som kan forklare resultatene fra den kvantitative undersøkelsen. Samtlige av de muslimske ungdommene som deltok i den kvalitative studien, ga også ut-

trykk for at islam var en viktig del av identiteten deres, og flere var stolte av religionen sin. I motsetning var det flere av de kristne elevene som fortalte at det blant jevnaldrende ble oppfattet som lite kult å være kristen. Flere hadde fått spørsmål om hvorfor de i det hele tatt gadd å være kristne (von der Lippe 2011b), og opplevde ofte at det var flaut å avsløre egen religiøs tilhørighet. Sammenlignet med de muslimske elevene som deltok i studien, var religion i hverdagen likevel viktigere for flere av elevene med kristen karismatisk bakgrunn. Med andre ord avdekket de individuelle intervjuene et mer komplekst bilde av ungdommens forhold til religion og mangfold (von der Lippe 2010), enn det var mulig å få frem i den kvantitative spørreundersøkelsen (Skeie og von der Lippe 2009). For å kunne si noe mer om hvilke diskurser som gjør seg gjeldene blant ungdommene fokuseres det i det følgende på uttalelser fra tre av elevene som deltok i den kvalitative studien.

EKSEMPLER FRA INTERVJUENE MED UNGDOMMENE

”De er litt rasistisk alle sammen, det er ikke jeg!”

Eksempelet som følger er et utdrag fra et intervju med Rakel (15 år).⁹ Rakel har kristen karismatisk bakgrunn og går på kristen privatskole. Til forskjell fra mange av de andre elevene ved skolen har Rakel mange venner utenfor skolen med ulik etnisk, religiøs og flerkulturell bakgrunn. Ifølge Rakel er det mange rasister i Norge, og hun utpeker også sine egne foreldre som fordomsfulle og rasistiske:

Rakel: Det er veldig mange rasister, for eksempel min mor og min far, de er skikkelig ille. Jeg vil ikke en gang si hva de gjør. Men, jeg er bare glad for at jeg ikke er som dem. De er litt rasistisk alle sammen, det er ikke jeg!
Marie: Nei. Kan du gi noen eksempler på hva de sier?

Rakel: Ja, mamma hun sa, det var sånn som, du vet de går med masse sånn tøy på seg. Så sier mamma, ”ja der går det veldig mye fint gardinstoff.” Sånne ting. Det er helt unødvendig.

Rakel referer til en episode med moren noen dager før intervjuet, da de var i Oslo sammen for å delta på et møte i pinsebevegelsen. Moren klaget over alle utlendingene i hovedstaden, og kommenterte en muslimsk kvinnes påkledning. Rakel opplevde situasjonen som ubehagelig. Hun sier hun ikke deler morens skepsis og har flere ganger forsøkt å få henne til å forandre mening, men ifølge Rakel hører ikke moren etter. Hun mener en av årsakene til at hun og moren har ulike syn på spørsmål omkring flerkultur kan relateres til at moren mangler personlig erfaring, mens hun selv har mange venner med forskjellig bakgrunn:

Rakel: Jeg har sett at de er normale mennesker, de kan være like norske som resten av oss. Så bare fordi at de har en annen hudfarge, betyr ikke det at de har mindre verdi. Men jeg tror ikke mamma skjønner det.

Marie: Kjenner hun vennene dine da?

Rakel: Hun vet i alle fall hvem de er, men hun liker dem egentlig ikke.

Poenget her er ikke å diskutere hvorvidt morens utsagn er rasistisk eller ikke, eller hvorvidt Rakels mor er rasist. Spørsmålet er hvordan Rakel posisjonerer seg selv: ”De er litt rasistisk alle sammen, det er ikke jeg!” Det å kalle andre for rasister, og deres synspunkter for rasistiske, brukes ofte strategisk i politiske debatter for å stemple motstanderen og for å fremme egne politiske synspunkter (Gullestad 2002:143). I senere tid er det imidlertid flere eksempler fra media som viser at det nærmest er umulig å anklage noen for rasisme i norsk offentlighet.¹⁰ Det er derfor sjeldent å høre denne type uttalelser som Rakel her kommer med. På samme tid er uttrykk som ”jeg er ikke rasist, men ...” hyppig brukt for å legitimere kritikk av innvandrere og muslimer uten at man stemples som rasist.¹¹ Denne diskursen finner vi både blant politikere og akademikere, så vel som blant folk ellers.

I det neste avsnittet forklarer Rakel hvorfor hun er mer åpen enn moren med at hun har sett at ”de” (vennene) er normale mennesker og kan være like norske som ”oss”. Norsk blir her forstått både som homogent og som det normale. To diskurser kommer til uttrykk ved at Rakel tar avstand fra det hun oppfatter som rasistiske holdninger hos

moren, på samme tid som hennes egen språkbruk bærer preg av en viss etnosentrisme der ”de andre” måles i forhold til det norske: ”bare fordi at de har en annen hudfarge, betyr ikke det at de har mindre verdi.”. På sett og vis er hvithet, i motsetning til andre hudfarger, relatert til norskhet. På samme måte som maskulinitet og heteroseksualitet som regel er forstått som det ”normale”, ser hvithet ut til å ha den samme hegemoniske posisjonen. Såkalte *whiteness* studier har i denne sammenheng bidratt med interessante teorier omkring den hvite majoritetens selvforståelse (se blant andre Doane og Bonilla-Silva 2003; Frankenberg 1997).

Rakel er på sett og vis fanget mellom rasistiske og anti-rasistiske diskurser. Dette blir enda tydeligere senere i intervjuet når hun blir spurt om hun oppfatter byen hun bor i som en flerkulturell by. På dette spørsmålet svarer hun ja, men ikke i like stor grad som Oslo. Hun syns antallet innvandrere i Oslo nesten er skremmende, og sier:

Det har liksom blitt som hovedstaden i Afrika, eller noe. Eller hovedstaden i Irak. Ja, ja, som om Irak, Bagdad, plutselig hadde flere nordmenn enn irakerne, ville det vært galt. Det hadde blitt ubalansert. Selvfølgelig, en ting er at vi har forskjellige kulturer her, men ikke så mange at vi blir utnummerert av utlendinger. Det liker jeg ikke.

Her trekker Rakel veksler på en velkjent populistisk diskurs, der antallet ”utlendinger” brukes som et argument i den politiske debatten mot økt innvandring. Antall innvandrere eller muslimer brukes også i denne sammenheng for å vise hvordan det norske samfunnet og norske verdier står i fare for å marginaliseres, og som forklaring på alt fra økende kriminalitet til snikislamisering. Da Rakel ble spurt om hva hun mener er ”norsk,” svarte hun at norskhet var relatert til antall nordmenn. I Oslo mener hun, som sin mor, at det er for mange utlendinger: ”Det har liksom blitt som hovedstaden i Afrika, eller noe.” I det første sitatet gjør Rakel et forsøk på å distansere seg fra morens rasistiske kommentarer, og drar veksler på en anti-rasistisk diskurs. Hun aktiverer også en mer demotisk diskurs der hun viser til sine egne positive erfaringer med

kulturelt mangfold. I det siste sitatet anvender Rakel en utbredt populistisk diskurs, der antall innvandrere truer det norske samfunnet. Ubevisst forsterker Rakel bildet av ”de andre” som de andre, selv når ”de” gjøres lik ”oss.” På den måten reproduseres polariseringen mellom ”oss” og ”dem,” selv når Rakel ønsker å distansere seg fra det hun oppfatter som rasisme. Det er en utbredt strategi å presentere den dominerende inngruppen (majoritetsbefolkningen) i positive ordelag, mens den dominerte utgruppen (minoritetsbefolkningen) konsekvent beskrives mer negativt (van Dijk 2005).

”Det er jo ikke sånn at alle muslimer er terrorister”

Christian (15 år) kaller seg ateist, men har ikke noe forhold til denne kategorien bortsett fra at han ikke tror på Gud. Han er sosial og har mange venner både i og utenfor skolen. De kommer fra ulike steder i byen, og han har både venner og bekjente med ulik etnisk, religiøs og kulturell bakgrunn, blant annet muslimer. Han snakker sjelden med dem om religion. En del av det Christian sier kan fremstå som selvmotsigelser og uklarheter, men kan også være uttrykk for at han prøver ut ulike posisjoner i løpet av intervjuet, og dermed aktiverer ulike diskurser. Christian leser aviser hver dag og følger også innimellom med på nyhetene:

Christian: Vi får jo mye informasjon via mediene og sånn som det der da. Jeg for min del jeg leser aviser nesten hver dag, og det hender jeg ser på nyhetene òg.

Marie: Men synes du at mediene alltid gir det rette bildet?

Christian: Det er ikke sant. Det er jo ikke sånn at alle muslimer er terrorister f.eks.

Marie: Nei.

Christian: Det kan de jo gi uttrykk for. Den derre, og i dag var det en muslimsk selvmordsbomber igjen, som sprengte 10 mennesker i luften. Og masse sånn som det, og ... men ...

Marie: Hva tenker du når du hører de tingene?

Christian: Det er jo ikke greit. Eh ... jeg kan ikke skjønne hva de gir Allah

med å sprengje seg selv i luften, liksom. Jeg kan ikke se noe poeng i det. Det er egentlig bare galskap.

Marie: Gjør det deg mer, eller gir det deg noen fordommer? Ødelegger de på en måte?

Christian: Ja mot akkurat de folkene som gjør det, men ikke mot andre muslimer. Greit nok, det er noen muslimer som er sånn, men det betyr jo ikke at alle er det.

Christians uttalelse er et eksempel på hvordan koblinger mellom media, islam og terror formuleres på mikronivå. Christian mener media er en viktig kilde til informasjon, men mye av denne informasjonen gir samtidig et vrengebilde av virkeligheten: "det er jo ikke sånn at alle muslimer er terrorister." Det er ifølge Christian et misforhold mellom representasjoner i media og faktiske forhold. Istedenfor å utdype dette misforholdet, er Christian mer opptatt av å si hva han mener om muslimske selvmordsbombere: "jeg kan ikke skjønne hva de gir Allah med å sprengje seg selv i luften, liksom." Han graderer utsagnet ytterligere ved å ta i bruk såkalte forsterkere: "jeg kan ikke se noe poeng i det" og til slutt "det er egentlig bare galskap". Her kommer Christian også med en bedømmelse av muslimske selvmordsbombere hvor han knytter en type handling og atferd til en bestemt religion, som igjen er i uoverensstemmelse med hans egne normer og verdier. Slik gir han indirekte en positiv selvrepresentasjon. På samme tid viser Christian at han er klar over stereotypen han presenterer ved å moderere den: "Greit nok, det er noen muslimer som er sånn, men det betyr jo ikke at alle er sånn.". Christian viser dermed at han er klar over hvor stereotypien kommer fra, og at han ikke fullt ut aksepterer den. På samme tid relaterer han negative aksjoner til islam, og ikke for eksempel til politiske konflikter.

Negative fremstillinger av muslimer i media har lenge vært dominerende. Christian er tydelig klar over dette, ved å kritisere media, på samme tid som han er påvirket av dem. I motsetning til Rakel gir ikke Christian uttrykk for en bestemt posisjon, men ser ut til å dra veksler på både dominerende og demotiske diskurser samtidig: 1) Muslimer er ansvarlige for negative hendelser, og 2) muslimer utgjør ikke

en enhetlig gruppe. At media er en viktig meningsprodusent er både velkjent og veldokumentert. I en studie av majoritetsnordmenn i multietniske boligområder i Oslo, fant sosiolog Anders Vassenden at flere av informantene hans også selv var klar over hvordan media i stor grad påvirket deres meninger og holdninger til etniske minoriteter, innvandrere og muslimer (Vassenden 2008:254). Som i eksempelet med Christian illustrerer det hvordan fortellinger på makronivå slår igjennom på mikronivå gjennom språklige representasjoner, selv når folk er fullstendig klar over det

”Det er liksom som om hudfarge har byttet til å bli religion”

Aisha har afrikansk bakgrunn og mørk hudfarge. Hun er muslim og i løpet av intervjuet sier hun flere ganger at hun er stolt over sin afrikanske bakgrunn, hudfarge og religion. Hun har mange venner med ulik bakgrunn, og bruker mye tid sammen med dem i byen. Hun mener det bør være rom for ulike muslimske identiteter og sier: ”Du trenger ikke å være skikkelig, skikkelig, skikkelig muslim, bare prøv og vær muslim.” Aisha ønsker frihet til selv å definere hvem hun er – både i rollen som jente, muslim og afrikaner. Hun føler seg ikke norsk, men sier at hun heller ikke har noe ønske eller behov for å være det. I intervjuet med Aisha bytter begrepene ”oss” og ”de” posisjon. Der muslimer for Rakel og Christian tilhører kategorien ”de,” er Aisha en del av det muslimske ”oss”. På spørsmål om hun som muslim opplever fordommer mot muslimer svarer Aisha:

Aisha: Ja, f.eks. når de snakker om Taliban eller folk som dreper seg og sånn, så er det veldig mye sånn der muslimer har gjort det. Hvorfor skal du si muslimer? Det plager meg litt. Hvorfor skal du si muslimer? Det var en mann, OK greit, han var muslim. Men det var ikke bare fordi han var muslim at han gjorde det. Han gjorde det fordi han ville gjøre det. Han ville gjøre det for landet sitt, sant. Bombardere hva som helst for eksempel. Men da skjønner ikke jeg hvorfor de skal ta religionen. Hvis han hadde vært en kristen ville de ikke sagt en kristen, da-da-da ... Jeg syns folk har veldig mye imot muslimer. Og det bør de ikke ha fordi de vet ikke om jeg

hadde vært kristen, og jeg hadde en bombe og drepte meg. Så hadde de ikke skrevet en kristen mann drepte seg ... De hadde sagt at en mann drepte ... men selvfølgelig når det er en muslim så tar de en muslimsk mann, da-da-da. Det synes jeg er veldig kjipt. Fordi at det går ikke på religion når du dreper deg selv eller tar en bombe eller. Det står jo ikke i Koranen at du skal ta en bombe i 2007 og drepe deg, og ... det er jo bare tull. I Koranen står det at du ikke skal drepe deg selv, så det de gjør, er ulovlig. Så jeg synes det er teit at de tar med religionen.

Marie: Ja. Hva kan man gjøre da, for at det ikke skal bli så mange fordommer?

Aisha: Vet du hva, det vet jeg ikke, men det som hadde hjulpet er at muslimer hadde sluttet å gi folk grunn til å snakke om muslimer. De må slutte å si sånn, de må slutte å gjøre sånn at de kan si noe. For eksempel nå skal jeg bombardere meg, og de må slutte å bombardere seg, hva er vitsen med det? Å drepe andre? Det er folk, uskyldige som dør. Det er uskyldige folk som dør. Det må de tenke på òg. Og for eksempel fly, masse sånn der greier sant. Hva er vitsen med det? Drepe folk? Det er ikke bra, du må ikke drepe folk. Det er jo ulovlig å drepe folk. Så de må liksom ikke gi folk grunn. De må åpne øynene og så ... kan de være det de vil ...

Sitatet viser at spørsmålet ikke lenger handler om ytringer om muslimer som ”de andre,” men hvordan Aisha gir uttrykk for hvordan hun opplever at andre snakker om henne og hennes religiøse gruppe. Aisha analyserer på mange måter hvordan ikke-muslimer snakker om muslimer. På samme måte som Christian nevner terrorisme i tilknytning til islam og muslimer, refererer Aisha til Taliban og selvmordsbombere. På den måten aktiverer hun de samme dominerende diskursene. Aishas bakgrunn som muslim gjør likevel at ytringene hennes må forstås i en annen sammenheng. Måten Aisha uttrykker seg på viser tydelig at tematikken engasjerer henne. Hun gjentar både hele setninger og ord flere ganger, og bruker også andre forsterkere i språket som ”jeg syns folk har *veldig mye* imot muslimer.” Hun kommer også med utsagn som ”det syns jeg er *veldig kjipt*”, noe som viser at hun personlig er berørt av problematikken. Ut-sagnet hennes kan leses som en dobbel kritikk: Den ene er rettet mot

hvordan muslimer fremstilles i media og av den norske majoritetsbefolkningen, den andre er rettet mot muslimer som deltar i voldelige aksjoner.

I første del av sitatet retter Aisha kritikk mot media og den norske majoritetsbefolkningen. Hun nevner ikke media direkte, men bruker uttrykk som ”hvorfør skal du si muslimer”, ”hadde dere tatt det med” og ”så hadde de ikke skrevet ...”. Formuleringene tyder på at de refererer til ting som blir ytret om muslimer i offentligheten gjennom media, men bruken av pronomen som ”du,” ”dere” og ”de” gjør også at kritikken rammer majoritetsbefolkningen mer generelt. Aisha påpeker ikke bare at det eksisterer fordommer mot muslimer, og at muslimer assosieres med terrorisme, men også hvordan disse fordommene ytres og forsterkes gjennom språket. Ifølge Aisha nevner media konsekvent den muslimske identiteten, mens den kristne identiteten underkommuniseres: ”Så hadde de ikke skrevet en kristen mann drepte seg ... De hadde sagt at en mann drepte ... men selvfølgelig når det er en muslim så tar de en muslimsk mann ...”. Ifølge Aisha fremstår klassifiseringen som muslim i media ofte som den eneste og altoverskyggende identiteten, mens en eventuelt kristen identitet som regel presenteres kun som én av flere identiteter. Dermed fremstår kategorien ”muslim” som mindre kompleks enn kategorien ”kristen,” og på den måten reproduseres dominerende diskurser omkring muslimer.

I andre del av sitatet, på spørsmål om det er noe man kan gjøre for å redusere fordommene, er Aisha først usikker før hun kommer med sin andre kritikk – denne gang av de muslimene som står bak terrorhandlingene. Her bekrefter hun den dominerende diskursen (terror + muslimer = sant), på samme tid som hun avviser at selvmordsaksjoner kan knyttes til islam ved å referere til forbud mot selvmord i Koranen (selvmord + islam = forbudt). Der Christian relaterer selvmordsaksjoner direkte til islam, avviser Aisha denne koblingen. Hun problematiserer sammenhengen mellom terror, selvmordsaksjoner og islam, og forsøker å etablere en alternativ diskurs der disse sammenhengene nyanseres, problematiseres og avvises gjennom en dekonstruksjon av den dominerende diskursen. Denne alternative diskursen der Aisha dekonstruerer muslimer som en enhetlig gruppe og avviser sammenhengen mellom islam og terrorisme kan forstås som en demotisk diskurs.

Til forskjell fra Rakel og Christian, er Aisha direkte rammet av dominerende diskurser omkring muslimer og terror. Hun opplever at fordommer som tidligere var rettet mot hudfarge nå er erstattet med fordommer rettet mot religion: ”Folk ser oss på en annen måte. Ser oss på en negativ måte. Og det syns jeg det må bli en slutt på. Det er liksom som om hudfarge har byttet til å bli religion, for å si det sånn. Jeg syns det er forferdelig.”

Dette skiftet fra klassisk rasisme basert på biologi og raseteorier, til en nyrasisme forankret i kultur og religion, har også vært poengtert i den akademiske debatten omkring det flerkulturelle (se bl.a. Eriksen 2001; Gullestad 2002; Jackson 1997, 2004). Den nye formen for rasisme ”kan omfatte både mennesker som anses som synlig forskjellige, og mennesker som ikke anses som synlige forskjellige, men hvis kultur og religion anses for å være fremmed” (Gullestad 2002:149). Det er lite som tyder på at Aisha kjenner til den akademiske diskursen omkring rasisme og nyrasisme. Snarere gir hun uttrykk for en type erfaring hun besitter, der religionstilhørigheten hennes, ikke hudfargen, er det som stigmatiserer henne. På samme tid forteller Aisha at hun har fått negative kommentarer på grunn av hudfargen, og snarere enn et skifte fra klassisk rasisme til nyrasisme ser det ut til at begge formene for rasisme eksisterer side om side som to parallelle diskurser. En av Aishas strategier i møte med disse fordommene er å fremheve at hun ikke er norsk, men stolt av å være en svart afrikansk muslimsk jente i Norge. I en studie av samspillet mellom etnisitet, rase og religion blant unge voksne i Oslo, fant sosiologene Mette Andersson og Anders Vassenden (2011) at hvithet ser ut til å skjule informasjon om tro, mens ikke-hvithet kjennetegner religiøs. I dag er det mindre legitimt å diskriminere noen på grunn av hudfarge, mens negative ytringer knyttet til religion (da særlig islam) er blitt stadig mer vanlig. På samme tid ser hudfarge ut til å være en indikator på om noen oppfattes som religiøse eller ikke, og mørk hudfarge blir ofte assosiert med muslimer. Dermed står mange muslimer i fare for å stigmatiseres både ut fra hudfarge og på bakgrunn av deres religion.

DISKUSJON

I en komparativ studie av hvordan rasisme og anti-rasisme kommer til uttrykk i USA og Frankrike, fant kultursosiolog Michele Lamont (2000) at det var store forskjeller i hvilke argumenter som ble tatt i bruk. Ifølge Lamont er nemlig måten vi snakker på i stor grad preget av den sosiale og kulturelle konteksten vi uttrykker oss i. Lamont mener folks retorikk er innrammet i universelle termer, forankret i den kulturelle konteksten der denne retorikken formuleres. Ved å sammenligne argumenter blant arbeidere i Frankrike og USA, analyserer hun kulturelle forskjeller i de to landene. I begge landene ble en rekke argumenter brukt for å beskrive den andre enten på en rasistisk eller antirasistisk måte, men ifølge Lamont er det også store forskjeller i hvilke "kulturelle verktøy" som er tilgjengelige for franskmenn og amerikanere. Mens de nordamerikanske informantene ofte forklarte forskjeller mellom dem selv og afroamerikanere ut fra biologiske, historiske, økonomiske og/eller psykologiske forskjeller, forklarte de franske informantene forskjellene mellom majoritetsbefolkningen og den nordafrikanske minoritetsbefolkningen med utgangspunkt i kultur og religion. Repertoarene folk tar i bruk eksisterer som en slags kulturelle verktøy i den kulturen man er en del av, og folks oppfatninger baserer seg på de diskursene som til en hver tid er tilgjengelige for dem (Lamont 2000:46).

Religion har i stor grad blitt "islamisert" i mediene, og ikke uventet er det islam som kommer i fokus når elevene får spørsmål om religion og religiøs mangfold. Mer overraskende er det at elever uavhengig av etnisk, religiøs og kulturell bakgrunn ser ut til å aktivere de samme dominerende diskursene. I Norge er media helt klart en viktig leverandør av kulturelle verktøy og er ofte med på å skape prosesser der fordommer forsterkes snarere enn analyseres (Gullestad 2002). Når det gjelder islam, er fordommene relatert til fundamentalisme og terrorisme, men også til religiøse og kulturelle praksiser. Når elevene snakker om islam og muslimer, er språket deres preget av dominerende diskurser, og mer eller mindre ubevisst veksler de mellom ulike diskurser i intervjuene. Det viser, som i eksempelet med Rakel, hvor vanskelig det er å bryte med de dominerende diskursene, men det betyr

likevel ikke at det er umulig å utvikle demotiske diskurser. Ved første øyekast ser det ut til at Aisha, i likhet med Christian, aktiverer de samme dominerende diskursene der terror og selvmordsaksjoner kobles til islam og muslimer. Mikroanalysen av intervjuet viser imidlertid tydelig at Aisha forsøker å dekonstruere disse sammenhengene. Antakeligvis står det mer på spill for Aisha som muslim enn det gjør for de to andre med majoritetsbakgrunn, og behovet for å finne alternative måter å snakke om muslimer på blir derfor mer avgjørende for henne.

KONKLUSJON

I denne artikkelen har jeg vist hvordan ungdoms måter å snakke om religion på kan relateres til overordnede makrostrukturer i samfunnet. Språket deres er i stor grad påvirket av dominerende diskurser i det norske samfunnet. Ungdommene får disse diskursene blant annet gjennom media og politiske debatter, der særlig islam har stått i fokus i senere år. Det interessante er at det som kan se ut som uklarheter, selvmotsigelser og konkurrerende diskurser på individnivå, etablerer seg som et mønster når intervjuene ses under ett. Videre har Baumanns begreper ”dominerende” og ”demotisk” diskurs vist seg nyttige i analysen av intervjuene for å avdekke ulike diskurser. Ett sentralt funn i mitt eget materiale er at det ser ut til å være flere diskurser i spill når elevene snakker om religion og religiøs mangfold. Det fremstår derfor som mer hensiktsmessig å snakke om flere dominerende diskurser. Baumanns positive syn på individenes handlefrihet, og evne til å veksle mellom den dominerende og demotiske diskursen etter eget behov, er også mindre synlig i mitt materiale enn i hans studie fra Southall. Jeg finner derfor mer støtte i Norman Faircloughs påstand om at det finnes et potensial til å endre strukturene, men at vi ikke må overdrive troen på dette potensialet (Fairclough 2003:9).

Resultatene fra undersøkelsen berører spørsmål som også er aktuelle i et skoleperspektiv. Hvordan fremstilles religioner i skolen, og hvordan snakker man om religion og religiøs mangfold i klasserommet? Studien viser at elevene i stor grad påvirkes av diskurser i media og offentlige

debatter, og at de aktiverer disse diskursene når de selv snakker om eksempelvis islam og muslimer. Resultatene indikerer at religions- og livssynsundervisningen bør fokusere på hvordan religion presenteres i mediene. Dersom denne kunnskapen brukes til å gjøre elevene mer bevisst på *hvordan* de selv snakker om religion, *hva* de snakker om og *hvorfor* de snakker som de gjør, er det også mulig å gjøre dem bevisste på hvilke konsekvenser dette har for dem som rammes av fordommene. Både lærere og forskere kan bidra til å utvikle og etablere alternative diskurser ved å fokusere mer på elevenes egne erfaringer med religiøst og kulturelt mangfold.¹² Dersom negative stereotyper ikke blir utfordret, vil disse forestillingene om ”de andre” lett bli reproduisert i skolen.

NOTER

1. Artikkelen har tidligere vært publisert i en noe annen form under tittelen ”Young people’s talk about religion and diversity: A qualitative study of Norwegian students aged 13–15” i *British Journal of Religious Education*, 33:2, 2011.
2. Demotisk, fra eng. *demotic* (’folkelig’). Begrepet refererer til folks hverdagsspråk.
3. *Religion in Education: A contribution to dialogue or a factor of conflict in transforming societies in European countries* (REDCo). Prosjektet ble finansiert gjennom EUs 6. rammeprogram og gjennomført i perioden 2006–2009.
4. Resultatene fra disse undersøkelsene er publisert i *Encountering Religious Pluralism in School and Society* (Knauth et. al. 2008), og i *Teenagers’ Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies* (Valk et. al. 2009). For mer om de norske resultatene, se von der Lippe (2008); Skeie og von der Lippe (2009).
5. I et refleksivt perspektiv er det her mye å gripe fatt i både i forhold til selve intervju-situasjonen og innholdet i samtalene. I hvilken grad er for eksempel utsagnene til elevene knyttet til forventninger til selve intervjuet, i hvor stor grad ønsker de å komme med riktige svar, hvor politisk korrekte er svarene deres, etc. Formatet i denne artikkelen gir imidlertid ikke rom for å utdype disse spørsmålene videre.
6. Andersson 2005a; 2005b; Jacobsen 2002; 2006; Prieur 2004; Vestel 2004; Østberg 1998; 2003.
7. Brunstad 1998; Birkedal 2001; 2008; Holmquist 2007.
8. Brunstad 1998; Birkedal 2001; 2008; Holmquist 2007; Winje 1998; 1999; Botvar 2009.
9. Alle informantene er anonymiserte og har fått fiktive navn.
10. Rasismeparagrafen 135 a ble innført i norsk lov i 1970 for å forby diskriminerende og hatefulle ytringer i offentligheten relatert til hudfarge, etnisitet, nasjonalitet, religion eller seksuell legning, men har sjelden vært benyttet i norsk strafferett.
11. Den norske samfunnsviteren Ottar Brox utga i 1991 boken *Jeg er ikke rasist, men...: Hvordan får vi våre meninger om innvandrere og innvandring?* Her brukte Brox en tradisjonell definisjon av rasisme, og fant at få nordmenn kan karakteriseres som rasister til tross for sine negative holdninger til innvandrems kulturelle og religiøse praksiser.

12. En annen mulig forklaring er at spørsmålet mitt "hva tenker du når du hører de tingene" er så upresist formulert at Christian ikke oppfatter at det er relatert til hans oppfatninger om media, men forstår det som et spørsmål om hva han mener om selvmordsbombere.
13. Se også von der Lippe (2009).

REFERANSER

- Andersson, Mette 2005a. *Urban Multi-Culture in Norway: Identity Formation among Immigrant Youth*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Andersson, Mette 2005b. Individualized and collectivized bases for migrant youth identity Work. *Youth, Otherness and the Plural City*, M. Andersson, Y.G. Lithman og O. Sernhede (red.), 27–52. Göteborg: Daidalos.
- Mette Andersson og Vassenden, Anders 2011. Whiteness, nonwhiteness and "faith information control": religion among young people in Grønland, Oslo. *Ethnic and Racial Studies*, 34:4, 574–593.
- Baumann, Gerd 1996. *Contesting Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brox, Ottar 1991. *Jeg er ikke rasist, men...: Hvordan får vi våre meninger om innvandrere og innvandring?* Oslo: Gyldendal.
- Birkedal, Erling 2001. *Noen ganger tror jeg på Gud, men ...* Trondheim: Tapir.
- Birkedal, Erling 2008. "Kanskje jeg tror på en gud, men –": en langtidsstudie av gudstro hos unge fra 13 til 25 år. Oslo: IKO forlaget.
- Brunstad, Paul Otto 1998. *Ungdom og livstolkning: En studie av unge menneskers tro og fremtidsforventninger*. Trondheim: Tapir.
- Botvar, Pål Ketil 2009. *Skjebnetro, selvutvikling og samfunnsengasjement: Den politiske betydningen av ulike former for religiøsitet blant norske velgere*. PhD-avhandling. Universitetet i Oslo.
- Brömssen, Kerstin von 2003. *Tolkningar, förhandlingar och tydstnader: Elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Dijk, Teun A. van 2005. Critical discourse analysis. *The Handbook of Discourse Analysis*, D. Schiffrin, D. Tannen og H.E. Hamilton (red.), 352–371. Malden: Blackwell.

- Doane, Ashley og Eduardo Bonilla-Silva (red.) 2003. *White Out: The Continuing Significance of Racism*. London: Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland (red.) 2001. *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fairclough, Norman 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Frankenberg, Ruth (red.) 1997. *Displacing Whiteness: Essays in Social and Cultural Criticism*. Durham: Duke University Press.
- Gardell, Mattias 2011. *Islamofobi*. Oslo: Spartacus.
- Gullestad, Marianne 2002. *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holmqvist, Morten (red.) 2007. *Jeg tror jeg er lykkelig: Ung tro og hverdag*. Oslo: Kloster forlag.
- IMDi. 2010. Innvandrere i norske medier: Medieskapt islamfrykt og usynlig hverdagsliv. Årsrapport 2009. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- Jackson, Robert 1997. *Religious Education: An Interpretive Approach*. London: Hodder & Stoughton.
- Jackson, Robert 2004. *Rethinking Religious Education and Plurality: Issues in Diversity and Pedagogy*. London: Routledge Falmer.
- Jacobsen, Christine 2002. *Tilhørighetens mange former: Unge muslimer i Norge*. Oslo: Unipub.
- Jacobsen, Christine 2006. *Staying on the Straight Path: Religious Identities and Practices among Young Muslims in Norway*. PhD-avhandling. Universitetet i Bergen.
- Jørgensen, Marianne W. og Louise Phillips 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Knauth, Thorsten, Dan-Paul Jozsa, Gerdien Bertram-Troost og Julia Ipgrave (red.) 2008. *Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*. Münster, New York, München og Berlin: Waxmann Verlag.
- Lamont, Michele 2000. The rhetorics of racism and anti-racism in France and the United States. *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation of France and the United States*,

- M. Lamont og L. Thevenot (red.), 25–55. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lippe, Marie von der 2008. To believe or not to believe: Young peoples' perceptions and experiences with religion and religious education in Norway. *Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*, T. Knauth, D.-P. Jozsa, G. Bertram-Troost og J. Ipgrave (red.), 149–172. Münster, New York, München og Berlin: Waxmann Verlag.
- Lippe, Marie von der 2009. Scenes from a classroom: Video analysis of classroom interaction in religious education in Norway. *Dialogue and Conflict on Religion: Studies of Classroom Interaction in European Countries*, I. T. Avest, D.-P. Jozsa, T. Knauth, J. Roson og G. Skeie (red.), 174–193. Münster, New York, München og Berlin: Waxmann Verlag..
- Lippe, Marie von der 2010. *Youth, Religion and Diversity. A Qualitative Study of Young People's Talk about Religion in a Secular and Plural Society. A Norwegian Case*. PhD-avhandling. Universitetet i Stavanger.
- Lippe, Marie von der 2011a. Young people's talk about religion and diversity: A qualitative study of Norwegian students aged 13–15. *British Journal of Religious Education*, 33:2, 127–142.
- Lippe, Marie von der 2011b. Reality can bite: Perspectives of young people on religion in their world. *Nordidactica: Journal of Humanities and Social Science Education*, 2011:2, 15–34.
- Lutz, Catherine og Lila Abu-Lughod (red.) 1990. *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olsen, Torjer A. 2006. Diskursanalyse i religionsvitenskapen. *Metode i religionsvitenskap*, S. E. Kraft og R. J. Natvig (red.), 51–71. Oslo: Pax.
- Prieur, Annick 2004. *Balansekunstnere: Betydningen av innvandrerbakgrunn i Norge*. Oslo: Pax.
- Rogstad, Jon og Arnfinn Midtbøen 2009. *Rasisme og diskriminering: Begreper, kontroverser og nye perspektiver*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Skeie, Geir og Marie von der Lippe 2009. Does religion matter to young

- people in Norwegian schools? *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies*, P. Valk, G. Bertram-Trost, M. Friederici og C. Beraud (red.), 269–301. Münster, New York, München og Berlin: Waxmann Verlag..
- Valk, Pille, Gerdien Bertram-Trost, Marcus Friederici og Celine Beraud (red.) 2009. *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies*. Münster, New York, München og Berlin: Waxmann Verlag.
- Vassenden, Anders 2008. *Flerkulturelle forståelsesformer: En studie av majoritetsnordmenn i multietniske boligområder*. PhD-avhandling. Universitetet i Oslo..
- Vestel, Viggo 2004. *A Community of Differences: Hybridization, Popular Culture, and the Making of Social Relations among Multicultural Youngsters in Rudenga, East Side Oslo*. Oslo: Norwegian social research.
- Winje, Geir 1998. Det religiøse mangfoldet blant unge i 90-åra. *Time-Out! Bilder fra nye pedagogiske landskap*, T. Bugge og L. Gjems (red.), 61–83. Bergen: Fagbokforlaget.
- Winje, Geir 1999. *Fra bønn til magi: Nye religioner og menneskesyn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Østberg, Sissel 1998. *Pakistani Children in Oslo: Islamic Nurture in a Secular Context*. PhD-avhandling. University of Warwick.
- Østberg, Sissel 2003. *Muslim i Norge: Religion og hverdagsliv blant unge norsk-pakistanere*. Oslo: Universitetsforlaget.

ABSTRACT

This paper focuses on how young people talk about religion and diversity in a multicultural society. More specifically, it focuses on how students speak about Islam and Muslims. In analyzing interviews with students, a main interest has been to examine the relationship between the students' speech and dominant discourses in Norwegian society represented in the media and public debates. This paper has the following structure: First, the theoretical basis of the research is explained and how Gerd

Baumann's terms "dominant" and "demotic" discourse are understood and employed in this study. Then, the project is contextualised within the Norwegian debate about plurality. Further, methods and analysed data are presented. In the main analysis, there is a focus on some of the students' statements and the discourses they seem to activate. In conclusion, the consequences that the analysis has for school and the subject of religion in general, and for religious education teachers in particular, are discussed briefly.

Keywords: religion; diversity; young people; discourse; religious education; Islam; Muslims